

ԱԶԳԱՅԻՆՔ Ի ՌՈՍԱՆԻԱ.

(Տես յէջ 6)

1866-ին Պոդոլսկի ազգային բարեգործական ընկերութիւն մը կազմելով, այսօրուան օրս 60,000 ֆռանգ ունին. այս դրամագլխոյն եկամտով կը պահեն աղջկանց դպրոցը, և կ'օգնեն ազգային կարօտելոց: Յաւալին այն է, որ այս քաղքին մէջ հետզհետէ զգալի կերպով կը նուազին հայերը՝ երկու պատճառի համար: Մէյմը որ հրէայք տեղւոյն վաճառականութեանը տիրելով, հայ երեսասարգները կ'ստիպուին թողուլ քաղաքը և ցրուիլ ասդիս անդին. և մէյմըն ալ՝ հայերը կամ շատ ուշ՝ և կամ բնաւ չեն ամուսնանար: —

Ռօսան, 80 ընտանիք կան ազգային, իսկ շրջակայքը 40: Ռօմանի մէջ հրաշալի եկեղեցի մը ունին ի պատիւ Ամէնօրհնեալ Կուսին Մարիամիւ. ունին քահանայ, տիրացու և վարժատուն: Քաղաքիս հայերը առհասարակ լաւ վիճակի և կարողութեան մէջ են. կան մէջերնին մեծամեծ կալուածատեալք. Թէոդորոս Սողոմոնեան և Դանիէլ Սիմոնովիչ առաջին ընտանիքներն են, որոնք ասկէ 40 տարի առաջ իրարու հետ ընկեր ըլլալով, ուխտ ըրին, որ եթէ գործերնին յաջողէ Աստուած, փառաւոր եկեղեցի մը կանգնեն: Սրտանց ըրած խոստմունքնին լսեց Աստուած, և գործերնին յաջողելով, կատարեցին ուխտերնին 120,000 ֆռանգով հոյակապ եկեղեցի մը շինելով ետքի ատեններս: Օր մը նոյն իսկ Ռօմանիոյ թագաւորը Դանիէլ Սիմոնովիչին տունը գնաց, որ այսօր թէպէտ կը հանգչի ընդ արդարս՝ բայց երջանիկ յիշատակը կենդանի է ամենուն սրտին մէջ: Ռօմանի հայ օրիորդը կարելի եղածին չափ օտարի հետ չ'ամուսնանար:

Եւալ, ատենօք Պոլտանի կամ Մոլտաւիոյ իշխանութեան մայրաքաղաքն էր, որ թէպէտ կորսնցուց հիմայ իւր առաջին փայլը, այնու հանդերձ Պոլգուրեշչէն ետքը՝ Ռօմանիոյ առաջին քաղաքը կը սեպուի: Այս քաղքին մէջ 90 ընտանիք կան ազգային, իսկ շրջակայ գեղերը 35-40: Երկու եկեղեցի ունին. մէկը ի պատիւ Աստուածածնայ, և միւսը Սրբոյն Գրիգորի Լուսաւորչի: Գերեզմանատան մատուռը 1883-ին շինուեցաւ:

Ունին քահանայ, տիրացու, և ամենափոքր տղայոց համար վարժատուն։ Տարիներով առաջ՝ խաչերես Գարագաշեանի հիմնած դպրոցը, շատ օտարազգի տղայք ևս կ'գան։ Հայերը ըստ մեծի մասին վաճառականութեամբ և արուեստով կը պարապին հոս, թէ և կան մէջերնին նշանաւոր բժիշկներ, փաստաբաններ, համալսարանի վարժապետներ, նկարիչներ, ճարտարապետներ և տէրութեան պաշտօնեայններ։ Հոս կը տպուի թէոգորոս Պալաժանեան ազգային խմբագրապետին « Curierul » անունով լրագիրը, որ մեծ ընդունելութիւն գտած է ընթերցող հասարակութեան դիմաց։ Քանի մը տարի առաջ ազգային տպարան մ'ալ կար Շաշ, ուր ըստ մեծի մասին հայերէն դասագրքեր կը տպուէին։ —

Դրրկոռ-Հօգնա, ընդ ամէնը 60 ընտանիք կան, որոնք ունին եկեղեցի մը յանուն Տիրամօր կուսին, քահանայ և տիրացու մը։ Դպրոց մըն ալ ունին « Աստուած տայ » անուամբ։ Քաղաքիս հայերը վաճառականութեամբ և երկրագործութեամբ կ'ապրին։ Առաջ ուրբաթ օր մը, Դըրկու-Հօգնայի հայերէն մէկը, Ֆօզյան քաղքին եկեղեցւոյն պարտէզը գանգատելով իւր ազգայիններուն ըսաւ. « Թանցաքը եկեղեցականաց է, որոնք չեն ջանար Գրիգոր լուսաւորչի ժողովուրդը օրէ օր բարձրացնել փառք Ռօմանիոյ մէջ, որպէս զի պարծանք ըլլան և ուրախութիւն հայոց ազգին։ Մեր պապենական աւանդները և զգացմունքները հանեց՝ մեր սրտէն՝ ժամանակին երկաթեայ ձեռքը. թշուառ բաղդը հոս օտար համաստեղութեան ներքե ձգեց զմեզ, ու հեռացանք մեր սիրելի ու քաղցր հայրենեաց աչքերէն, որք մոռցան զմեզ. չենք ճանչնար մեր նպատակը և պարտքերնիս չենք կատարեր.... Ունիմ ծ տարեկան զաւակ մը, որ ամէն առաւօտ կուլայ կ'ողբայ՝ և չուզեր դպրատուն երթալ. ոտքերը դետին զարնելով կը պօռայ կը կանչէ ըսելով. « կանգնէ՛ ինձի համար ազգային դպրոց մը, ու հոն ղրկէ՛ զիս որ հայերէն սորուիմ » : —

Քեօսդէնձէ, 40 ընտանիք կայ. քաղաքին արեւելեան կողմն է եկեղեցին՝ յանուն Սրբուհոյ կուսին։ Ունին քահանայ մը Տէր Գաբրիէլ Լիմոնճեան, որոյ բնակարանը անմիջապէս եկեղեցւոյն քովն է, նոյնպէս նաեւ երկսեռ վարժատուն մը։ Դասատան մէջ կախուած է Ա. Կարողոս Թադաւորին և Եղիսաբեթ Թադուհւոյն կենդանագիրները, զորս ի Ռօմանիա ամէն ազնուականաց տները կարելի է տեսնել։ Աշակերտաց սորուած ուսմունքները ասոնք են. Հայերէն ու Գաղղիարէն լեզու, հայոց պատմութիւն, կրօնագիտութիւն, Թուաբանութիւն, աշխարհագրութիւն և ե.

րաժշտութիւն։ Քէօսդէնճէի հայերը ըստ մեծի մասին կեսարիա և փոքր Ասիայէն եկեր են։ Քաղաքին վաճառականութիւնը թէպէտ հայոց, հրէից և յունաց ձեռքն է, բայց ազգայնոց ոչ դր կը հասնի, որոց մէջ մեծամեծ վաճառականներ կան, ինչպէս են Ֆրէնկեան եղբարք, որք քառասունի չափ խանութ ունին։ Իսկ Տօպրուճայի վաճառականութիւնը կոպպէնեանց ձեռքն է։ Հոչակաւոր վաճառականներ են նաև թովմաճանեանք և թորոսեանք։ Իսկ Մաթոս Համբարձումեան մեծ կալուածատէր է։ —

Կալաձ, Դանուբ գետոյն եզերքը ընդարձակ նաւահանգստով՝ գեղեցիկ ու վաճառաշահ քաղաքը 50 ընտանիք կայ ազգային, որոց մեծագոյն մասը Սուլօվա, Պօդուշան, Եաշ և Ռօմանիոյ ուրիշ քաղաքներէ եկեր են ի Կալաձ։ Ի պատիւ Ամէնօրհնեալ կոստին Մարիամու փոքրիկ բայց գեղեցիկ եկեղեցիին 1858-ին և դարձեալ 1863-ին նորոգուեցաւ, որուն տարեկան մուտքն է 2000 Քրանդ։ Եղեղեցւոյն մէջ ունին ասոնք շարական մը, որուն ներքին մէկ կողքը լի է յիշատակազրութեամբք, զորս տարին մի անգամ, աւագ ուրբաթ օրը միայն կը կարդայ քահանան եկեղեցւոյն մէջ հետեւեալ արարողութեամբ։ Հաւատացեալք քահայիին հետ մէկտեղ հանդիսաւոր կերպով թափօր կելլեն, ու եկեղեցին դառնալով, քահանան աւետարան մը կը կարդայ, զոր լմնցնելով, կ'սկսի կարդալ շարականին կողքին վրայի գրուածքը « Յիշեալ Տէր զհոգիս հայրապետաց, վարդապետաց, քահանայից, դպրաց, ծերոց և տղայոց որք աստ ննջեցին »։ Ասոնք ըսելով, դարձեալ թափօր կ'ելլեն առաջինին պէս, և երկրորդ աւետարան մըն ալ կարդալէն ետքը, քահանան կ'սկսի շարունակել շարականին մէջի գրուածքը « Յիշեալ Տէր զհոգիս ննջեցելոց և առաձինն զՏեառն Մինասայ և Գէորգայ քահանայից »։ (շարականին մէջ թէպէտ չկայ յիշատակութիւն. բայց հաւանական է՝ թէ յիշեալ քահանայից ժամանակը շինուած ըլլայ եկեղեցին)։ Երրորդ թափօր մ'ալ ընելով, աւետարանէն վերջը, քահանան հետեւեալ մաղթանքով կը կնքէ արարողութիւնը. « Յիշէ՛ ո՛վ Աստուած իմ, նախնի հայրենիքէն հեռացած, ու հոս օտարութեան մէջ մեռած և թաղուած մեր անյիշատակ ազգակիցները. և որոնք այս եկեղեցւոյն շինութեանը ու պայծառութեանը օգնել են, քուկին ամենառատ ողորմութեամբդ դատաստանին օրը վարձատրէ զանոնք »։ —

Իսլաւայի, որ նոյնպէս Դանուբին եզերքն է, ազգային ընտանեաց թիւը 50-ի կը հասնի, որոնք ունին իրենց ազգային քահանան և եկեղեցին։ Ամառը մինչև 400 հայ աշխատաւորք ասդիէն անդիէն կը ժողովին հոն աշխատութեան համար։ Տե-

ղացի հայոց՝ մեծագոյն զբաղմունքը վաճառականութիւն է։ Իւրաքանչիւ թէ և փոքր քաղաք է, բայց վաճառաշահ ըլլալուն պատճառաւ տարին առնուազն 1000 շոգենաւ կը մտնէ իւր նաւահանգիստը, որոնք այլ և այլ աշխարհներէ ապրանք բերելով, անկէց ցորեն, գարի, ալիւր, լոբիա և կանաչեղեն կը տանին։

Բոլոր Ռումանիա՝ Քէօսդէնճէի հայերուն պէս ազգասէր չկայ, անոր հակառակը իւրաքանչիւ հայերուն պէս ալ ողորմելի չկայ ամբողջ Ռումանիա, թէ ազգասիրութեան և թէ իրենց կացութեան նկատմամբ։ —

Ընդհանուր տեսութիւն խօսածնեմունքս յիշայ։ — Հաւատոյ համար հալածեալ ազգայիններէն 40,000 ընտանիք արտասուալից աչօք թողուցին իրենց նախնի խանձարուրքը, հրաշակերտ ու փայլուն մայրաքաղաքը Անի՝ յամի Տեառն 1060, որոնք ասդին անդին ցրուելով, ստիպուեցան օտար հայրենեաց զաւակ ըլլալ, որպէս զի ազատին հեթանոսական վայրագ ճիւղներէ։ Այս անբաւ բաղմութիւնը հետզհետէ պակսելով, առ ժամս ի Ռումանիա 1500 ընտանիք միայն կը գտնուին, առանց հաշուելու 1300 հայազգի աշխատաւորները, որոնք ամառը կ'ալած, իւրաքանչիւ և Քէօսդէնճէ քաղաքները կու գան՝ ստակ վաստկելու համար, ու ձմեռը դարձեալ իրենց տեղերը կը դառնան։ —

Ռումանիոյ ազգայինք ընդհանրապէս վաճառականութեամբ, երկրագործութեամբ և այգեգործութեամբ կը պարապին, թէ և անպակաս են մէջերնին ուսումնականք։ Առևտրական անձինքը Եւրոպիոյ մեծամեծ տէրութեանց վաճառականաց հետ վերաբերութիւն ունենալով՝ հետերնին առուտուր կ'ընեն։ Նշանաւոր են հաւատարմութեան և գործունէութեան կողմանէ, և վստահանալի ամէն բանի նկատմամբ։ Վաճառականք մի միայն հայազգի երիտասարդներ կ'ընդունին իրենց պիտոյիցը համար, վասնզի անոնց հաւատարմութեան և ճարպկութեան՝ ոչ մէկ ազգ մը կրնայ հաւասարիլ։ — Ռումանիոյ տէրութեան բանտերը՝ և ոչ մի հայազգի կարելի է տեսնալ՝ որ նշան է իրենց բարեկրօն ազնիւ կենցաղավարութեան։ Վիճակնին և ապրուստնին շատ աղէկ է, որով և աղքատ մարդ քիչ կայ մէջերնին։ Աշխատութենէ չեն փախչիր. ողորմած և արդարասէր են. քաղաքական ամենայն առաձնաշնորհութեանց ուրիշներուն հետ հաւասար իրաւունք ունին, և պարտաւորեալ են զինուարական ծառայութեան՝ ըստ օրինաց Ռումանիոյ տէրութեան։ —

Ամբողջ Ռումանիա 20 եկեղեցի ունին ազգայինք, և 19 քահանայ։ Քրիստոսի ծննդեան, զատկին և ուրիշ մեծամեծ տօներու՝ եկեղեցիները լի են հաւատացեալներով։ Ծերերը հաւա-

տարմութեամբ անխախտ կը պահեն իրենց նախնեաց աւանդները, յիշատակները և ազգային յատուկ սովորութիւնները: —

Ընդ ամէնը 7 ազգային վարժատուն կայ ի Ռօմանիա. ուսանողաց թիւը կրնանք ըսել 200, մանչ և աղջիկ մէկտեղ. ասկէ դատ 8 տարեկանէ մինն 20 տարեկան աշակերտ՝ 400-ի չափ տէրութեան վարժարանները կը սորուին: —

Յաշկոռաճ. — Թէպէտ և մեր սահմանէն դուրս է ներկայ յաւելուածս, բայց հետաքրքրական ըլլալով՝ յիշատակութեան արժանի է:

Սոչոյիւ*, այն քաղաքներէն է՝ ուր որ Անիէն փախած հայերը եկեր են ապաւինելու: Ժամանակով 700—800 ընտանիք կար հոն ազգային, իսկ հիմայ 80 ընտանիք միայն, և շրջակայ գիւղերը 40: Այս քաղքիս մէջ նոր եկեղեցի մը ունին ազգայինը Սուրբ Խաչ անունով. իսկ ունեցած 7 հին եկեղեցիներէն, յա՛նուն Սրբուհայ կուսին նուիրածը միայն մնացեր է անձնաս, որ մեծ ուխտատեղի է, ուր ոչ միայն հայեր այլ և օտարազգիք, և հրէայք անգամ ուխտի կ'երթան խուռն բազմութեամբ: Աստուածածնայ վերափոխման օրը կենդանիներ մատաղ կընեն և կը բաժնեն ազքատաց, ըստ նախնի սովորութեան հայոց: Ուրիշ սրբազան տեղիք կամ բոլորովին անյայտացեր են և կամ աւերակ են դարձեր. եղածներուն մէջ յիշատակաց արժանի է Ս. Աքսենտիոսի անունով վանքը, որուն քով բլրակ մը կայ, ուր զատկին ութերորդ օրը կը ժողովին Սուջովայի հայ երիտասարդները և օրիորդք, բերելով հետերնին մէյմէկ կարմիր հաւկիթ խաղալու համար: Կարգաւ ամէն խաղցող՝ կարմիր հաւկիթը ձեռքը առած, մարմնոյն այլ և այլ մասանցը դալցներով զայն կ'ըսէ. « Եթէ ցաւի գլուխս, աչքս, ականջս, ոտքս կամ բոլոր մարմինս, ամենայն ցաւերս՝ անցնին այս հաւկիթին մէջ, և հոն մնան ուր որ նետեմ ես վասիկայ ». այս ըսելով բոլոր ու ժովը կը նետէ հաւկիթը: —

Սուջովայի հայերը երկու քահանայ ունին, մէկ տիրացու և սկզբնական ուսմանց դպրոց մը: « Անի » անուամբ բարեգործական ընկերութիւն մի ևս ունին: Ասկէ քառասուն տարի առաջ հայութիւնը աւելի ծաղկեալ վիճակի մէջ էր հոն՝ վասնզի դեռ կենդանի էր Աստուածատուր Զունդ ասպետը, որ մեծ կարեւորութիւն կու տար ազգային դաստիարակութեան և յառաջադիմութեան, այնու հանգերձ Սուջովայի ազգայինը Ռօմանիոյ հայերէն շատ աւելի ազգասէր են, և ամէնքը կը խօսին

* Կալիձիա գաւառին՝ Պուգովինա նահանգին քաղաքներէն մէկը: Մասն տէրութեան Աւստրիոյ:

իրենց մայրենի լեզուն. քաղաքին հրէայներն անգամ գիտեն հայերէն: Այս տեղի հայերը կ'ըսեն թէ « մայրենի լեզուն իբրեւ ժառանգութիւն վիճակելով մեզի, պարտական ենք զայն հաստատուն պահել, և առանց փոփոխութեան աւանդել մեր որդւոցը և թոռներուն »: Յապացոյց իրենց հայրենասիրութեան ահաւասիկ օրինակ մը:

Օր մը ի պատիւ վարդանանց տօնին՝ հայոց ընկերութիւն մը մեծ հանդէս կատարելով, ծերունին Քրնգուլեան ասպետը, որ այժմ կայսերական նստար է Սուլօվայի մէջ, այսպէս խօսեցաւ իւր ազգայիններուն. — « Սիրելի որդեակք, բերանացի կտակիս ուշ դրէք, զոր իմ պապէս լսելով ձեզի ու կը պատմեմ, որպէս զի դուք ալ ձեր որդւոցը և թոռներուն աւանդելով զայն, մինչև ի կատարած աշխարհի անխախտ մնայ: Սիրելի երիտասարդք, մեք ծերերս, որ դեռ կը վայլենք արևուն լոյսը, անտարակոյս չի պիտի տեսնենք այնչափ դարուն՝ որչափ անցուցեր ենք, որով մօտիկ ըրէք տուած խորհուրդիս, վասն զի դուք պիտի ըլլաք մեր յաջորդները: Իբրև աւանդ կը թողունք ձեզի Աստուծոյ մեզի տուած հայկական լեզուն, մեր յարգելի Սրբոյն Գրիգորի լուսաւորչի հաւատքը, մարտիրոսներով պսակեալ մեր սուրբ եկեղեցին, տեղւոյս հայութիւնը, մեր նախնեաց գեղեցիկ յիշատակը, որովհետև այս կերպով միայն կրնաք հաստատուն պահել հոս՝ մեր ազգայնութիւնը: Դուք մեր շառաւելներն ըլլալով՝ վստահ ենք թէ ինչ որ կը յանձնենք ձեզի հաստատուն պիտի պահէք, և չի պիտի կորսնցնէք: Վառ մնայ և արծարծի սրտերնիդ հայրենեաց համար, և անարատ պահեցէք ամէն տեղ և ամէն ժամանակ հայ անունը, որ փառք է ձեզի և պարծանք, ինչպէս որ մենք պահեցինք և պահպանեցինք, մեր նախնեացմէ ժառանգած այս անգին գանձը: Սիրեցէք մեր հայ ազգը՝ զոր Աստուծոյ անհուն զօրութիւնը և Աբրահամու օրհնէնքը ցայսօր կենդանի կը պահէ: Լաւ գիտեն ծերունի հասակակիցներս, որ հայրս մեռնելու ժամանակ Յակոբ նահապետին պէս կտակ մը ընելով հոգին երկինքը դնաց, մի և նոյն կերպով ես ալ, որ 86 տարի ապրելով մօտ եմ գերեզմանին՝ բերանացի կտակս կը յանձնեմ ձեզի. մի մոռնաք զանոնք, և ձեր ծերութեան տարիները՝ իբրև ժառանգութիւն՝ աւանդեցէք դուք ալ ձեր որդւոցը »: —

Հ. Ն. Զիգի